

TIM VREUGDENHIL

Opener

DAN OOI

NIEUWE KANSEN
VOOR KERKEN

KokBoekencentrum Uitgevers – Utrecht

Ontwerp omslag: Peter Kortleve / shortlife.nl
Lay-out binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN 978 90 435 3700 1
ISBN 978 90 435 3701 8 (e-book)
NUR 700
www.kokboekencentrum.nl

© 2021 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Ter introductie	7
1. Hoe omarm je een crisis?	9
2. Crisis in de curlingmaatschappij. Over veerkracht	27
3. God is jong. Over innovatie	43
4. Rijk aan ziel en geest. Over inspiratie	59
<i>Thema 1: Verlangen naar stilte</i>	64
<i>Thema 2: Verlangen om te dienen</i>	72
<i>Thema 3: Verlangen naar zeggingskracht</i>	80
<i>Thema 4: Verlangen naar communie</i>	89
<i>Thema 5: Verlangen om te delen</i>	96
<i>Thema 6: Verlangen naar lange adem</i>	101
5. Onrust, hoop en zaligheid. Over communicatie	110
6. Misschien gewoon eens proberen? Over commitment	126
7. De openingszet. Wat de kerk kan leren van de schaakclub	138
Aantekeningen	149
Dank	159
Over de auteur	160

Ter introductie

Voor het eerst sinds mensenheugenis waren de kerken van Nederland langdurig zeer beperkt toegankelijk of zelfs helemaal gesloten. Dat zet aan tot nadenken. Juist nu. Waarom gaan kerken weer open? Op welke manier? En voor wie? In dit boek leg ik uit waarom ik 'kerk' juist voor onze tijd als een kansrijk concept beschouw. Ik schreef het – behalve voor mezelf – voor twee groepen mensen in het bijzonder. Of eigenlijk voor drie, nee vier. Allereerst richt ik me tot mensen met hart voor hun plaatselijke gemeente. Meestal zitten zij niet (meer) in de leiding van hun kerk. De verstandigen onder hen begonnen er niet eens aan. Omdat ze allang zien dat die structuur niet meer werkt. Ze weten dat ze ook op hun eigen plek, dus zonder formele aanstelling, een leider kunnen zijn. Ze zoeken naar hoe en wat. Soms verliezen ze de moed. Herken je jezelf daar een beetje in? Dan hoop ik dat je inspiratie ontleent aan wat ik schrijf.

Verder vermoed ik dat er een grote groep van mensen is die sinds het uitbreken van de covid-crisis de connectie met een kerk (in de zin van: christelijke gemeente) is verloren. Je kijkt niet meer, je leest niet meer, je bidt niet meer en als alles weer open is, ga je niet meer. Waarom zou je? Ik heb veel sympathie voor deze groep. Ik sta innerlijk dicht bij hen. Als jij jezelf in dit beeld herkent, dan hoop ik je aan te zetten tot reflectie op je proces. Wees gerust. Je hoeft van mij niet terug. Ik kom je zeker niet halen. Maar pas als de kerk er niet is, weet je soms ook beter wat je mist, of zoekt. In het diepe geheugen van Israël en van de kerk staat gegrift dat mensen die hun land, hun kerk of

welke vorm van veiligheid ook maar zijn kwijtgeraakt, juist op die manier de weg naar God hebben gevonden.

Aanvankelijk dacht ik: dit wordt een boek voor kerkgangers. Voor wie niet gelooft, heb ik de afgelopen jaren allerlei ander materiaal gemaakt. Maar even later bedacht ik dat die boedelscheiding onzin is. Ik denk dat er mensen zijn die in deze crisis voor het eerst iets hebben gezien of gehoord van de boodschap van de kerk. Misschien door een gesprek of een televisiefragment. Het raakte je. Maar om, als straks de deuren open gaan, nu ook echt aan te kloppen... Ben jij zo iemand? Wellicht kan ik je met dit boek iets van een introductie bieden.

Ik schrijf dit boek tenslotte voor mijn twee kinderen. Julia en Maurits, jullie groeien zo'n vier decennia later op dan ik. Qua kerk zijn er geen grotere uitersten denkbaar dan 'mijn' gereformeerde dorp uit het Overijssel van de jaren tachtig en 'jullie' stad Amsterdam. Ik heb goede herinneringen aan mijn jeugd, maar had toch graag met jullie willen ruilen. Niemand kan zich beter wensen... Je begrijpt wel wat ik bedoel. Amsterdam heeft veel en jullie zijn *streetwise*. Maar er is in onze stad niet veel kerk meer. 'Naar de kerk gaan' doen we sinds corona eigenlijk niet meer. Wat ik daarvan denk? Ik heb er een dubbel gevoel bij. Ik hoop dat je steeds meer gaat begrijpen dat je van mij niet per se naar een kerk hoeft. Maar wat wens ik jullie toe dat er, nu al en ook als jullie groter worden, kerkvormen zijn waar je geloof, hoop en liefde kunt tanken. Plekken waar je steeds opnieuw een beetje wordt geboren.

Tim Vreugdenhil
Amsterdam, 3 mei 2021

1

Hoe omarm je een crisis?

Profeten en toekomstonderzoekers

In de bijbelse geschriften komt een hele reeks profeten voorbij. Stuk voor stuk betreft het fascinerende figuren. Ieder heeft zijn (en heel soms haar) eigen uniciteit. Ze hebben ook iets gezamenlijk. Kenmerkend voor profeten is dat zij het heden onder kritiek stellen en de toekomst schouwen, om het theologisch te zeggen. Profeet-zijn is een kwetsbaar beroep. Je kunt de plank faliekant mislaan. Daarom probeert menig profeet de kluit te belazeren. Zowel het Oude als het Nieuwe Testament kennen prachtige verhalen die daarover gaan. Ik noem een voorbeeld. 'O koning, trek ten strijde en u zult winnen,' riepen eens vierhonderd profeten tegen koning Achab. De koning weifelde, zoals zo vaak. Zou het kunnen zijn dat zijn profeten gewoon roepen wat hij graag wil horen? Ergens in de gevangenis zit nog een man wiens woorden hem in het verleden slecht beviel. Toch nog maar eens halen. 'O koning, trek ten strijde,' zegt ook deze profeet, maar aan zijn spottende glimlach kan Achab zien hoe laat het is. 'Zeg op, spreek de waarheid!' roept hij. 'Zoals u wenst,' zegt de profeet. 'U wacht een bittere nederlaag.' En zo geschiedde. Profeten hebben een kritisch publiek nodig. Altijd speelt de vraag mee of iemand een echte (ware) of een valse profeet is.

Onze cultuur kent geen profeten. Tenminste: geen mensen die gehuld in harige mantels woeste teksten uitslaan. Zijn profeten uitgestorven? Of is het beroep van profeet gemoderniseerd? Zijn het de hedendaagse trendwatchers die de profetenmantel hebben overgenomen? Zo'n vergelijking wordt al snel plat en is in elk geval anachronistisch. Toch zie ik overeenkomsten. Er bestaan veel trendwatchers die klakkeloos herhalen wat hun vakgenoten roepen – of wat de krantenschrijven. Ware trendwatchers zijn onafhankelijk en indien nodig tegendraads. In menige boardroom moet je kiezen zoals ooit Achab dat moest. Luister je naar al die mensen die je bevestigen in wat je toch al vindt? Of durf je het aan om die ene weerbarstige stem je oor te lenen, zelfs al betekent dat een nederlaag? Sommige trendwatchers noemen zich 'toekomstonderzoeker'. Een woord dat me aanspreekt. Onderzoeken klinkt voor mij als onbevangen kijken. Je bent je bewust van je beperkingen, maar je zoekt naar die ene doorbraak. Toekomstonderzoek vraagt om noeste arbeid en goed afgestelde voelsprietten. Ik denk dat iemand als de bijbelse profeet Jesaja zich in het woord 'toekomstonderzoeker' zou herkennen. Toekomstonderzoekers kijken meestal eerst in de achteruitkijkspiegel. Het zijn mensen met gevoel voor historie. Als culturele archeologen hebben ze verstand van de gelaagdheid in hoe mensen kijken, praten en denken. Van daaruit kunnen ze op een zinvolle manier iets zeggen over het heden en lijnen trekken naar 'straks'. En vooral voelen toekomstonderzoekers heel goed aan waar mensen naar verlangen. Een gebaande weg door de woestijn bijvoorbeeld. Het nieuwe normaal. Een wereld die beter is dan vroeger. Opener. Misschien zelfs opener dan ooit.

Van oude en nieuwe teksten

Ik reken mezelf niet tot de profeten van vroeger of de toekomstonderzoekers van vandaag. Ik ben een protestantse dominee en werd grondig getraind in exegese, de wetenschap over de manier waarop je teksten uitlegt. In de twintigste eeuw is naast exegese de hermeneutiek een belangrijk onderdeel van de

theologie geworden. Het studeren op een tekst heeft objectieve (wat staat er) en subjectieve (wat wilde de schrijver en wat is mijn bril als lezer) aspecten. Ik houd van inhoudsrijke teksten. In mijn boekenkast thuis heb ik er een aantal voor het grijpen. Als ik in de stemming ben, verdiep ik me erin.

Als het goed gaat, praat de tekst tegen me. Soms kan ik erin wegdromen. Teksten bieden me inzicht, houvast en focus. Maar exegetische en hermeneutiek zijn niet alleen een hobby voor in studentenkamers. Het zijn ook manieren om te communiceren. Ze worden beide des te leuker met publiek erbij. De kunst daarvan heb ik jarenlang beoefend in kerkdiensten. Dat doe ik soms nog wel. Maar ik heb daarvoor meer ruimte in een genre dat ik zelf heb ontwikkeld: stand-up theology. En ook tijdens inspiratiesessies bij bedrijven werk ik graag met een bijbelpassage of een stukje theologische tekst (Augustinus bijvoorbeeld of Luther). Dat mag tegenwoordig. Het mag weer. Het is mijn ervaring dat de belangstelling voor oude teksten eerder groeit dan afneemt.

In mijn werkzame bestaan als predikant, inmiddels twee decennia, ben ik ook steeds meer gaan werken met *nieuwe* taal. Ik bedoel: met wat er vandaag gezegd en geschreven wordt. Dat kunnen luisterteksten zijn, bijvoorbeeld podcasts of raps van spoken word-artiesten. In mijn kast staan recent verschenen boeken met titels als *Rusteloosheid* of *Ons geluksideaal*. Het kan ook beeldtaal zijn: speelfilms of Netflix-docu's. Soms betreft het een commercial. Neem de campagne van Coca-Cola uit de zomer van 2020: *Open Like Never Before*. Toen de samenleving na de eerste lockdown openging, riep het concern op om meer open te zijn of open te staan dan ooit tevoren. Later in mijn boek kom ik op die campagne terug. Wat ik hier wil zeggen is: ook nieuwe teksten hebben exegetische en hermeneutiek nodig. Wat staat of gebeurt daar precies? Wat wil de maker zeggen? En wat zegt mijn reactie over hoe ik kijk en luister?

Een missionaire trendrede

Wat als de dominee toch de profetenmantel aantrekt? Zelf een trendwatcher wordt? Wat als hij besluit de toekomst te onderzoeken? Eind 2019 deed ik een dappere poging om het nieuwe decennium – het tijdvak 2020 tot 2030 – in een paar grote trends te vangen. Vier Nederlandse kerkgenootschappen (de Protestantse Kerk in Nederland en drie kleinere van gereformeerde signatuur) vroegen me om een paar trends te beschrijven in een positieve toonzetting. Wat worden de grote kantelmomenten – een term van toekomstonderzoeker Jan Rotmans – en hoe kun je die interpreteren als kansen voor de kerk? Zo'n vraag is gemakkelijker gesteld dan beantwoord. Gelukkig vond ik drie bondgenoten voor deze klus. Vier zien en weten meer dan één. Met vier personen kun je ook beter discussiëren en lachen dan in je eentje.

Samen brainstormden we over tientallen trends en zochten naar de kern ervan. Zo reconstrueerden we een diepere laag. We lazen series trendrapporten en vergelijkbare onderzoeken om ons beeld scherp te stellen. Enthousiast zetten we ons aan het schrijven. Tenslotte mocht ik op basis van onze gepubliceerde trendrede een spoken word-optreden doen op een congres. Gedurende een half uur nam ik mijn publiek mee in:

- ➔ *Nieuwe vormen van collectiviteit.* Niet alle vormen van gemeenschap verkrumelen. Mensen willen op een andere manier ergens bij horen. Er ontstaan allerlei 'communities' die aantrekkelijk zijn voor mensen van nu. Een kerk die met nieuwe vormen van betrokkenheid durft te innoveren, heeft volop kansen.
- ➔ *Hoe het 'ik' zich het komende decennium zal ontwikkelen in de breedte en de diepte.* Gezond zelfbewustzijn is een van de grootste geschenken voor een mens. Ooit vormden de *Confessiones* van de kerkvader Augustinus het eerste egodocument. Daarop geïnspireerd kan de kerk in een 'ik-tijdperk' voor veel mensen van betekenis zijn. Onrustig

zijn immers onze harten. Onrustiger dan ooit wellicht. Zoek je het in de breedte of in de diepte? Een *dik* of een *diep* ego, dat maakt een wereld van verschil.

- ➔ *De zoektocht naar het hogere doel.* Vrijwel elke organisatie vraagt zich momenteel af 'waartoe wij op aarde zijn'. Of je nu een bank bent, een chocoladefabrikant of een onderwijsinstelling. Ook aan ideeën over wat een goed leven is en hoe je die praktisch vertaalt, bestaat veel behoefte. Op beide vlakken kan de kerk een leverancier zijn van betrouwbare ideeën en beproefde praktijken. Voor iets wat een eeuw meegaat, is in onze cultuur al veel respect. Stel je een wapenschild voor op kerken met daaronder: *Hofleverancier voor spiritualiteit. Sinds 33 na Christus.*

Tijdens het schrijven kregen de trends me in de greep. Ik was al wel overtuigd van de kansen voor de kerk, maar nu ging ik er echt in geloven. De 'missionaire trendrede' besloot ik met de zin: 'Er komen hoge golven aan. Kom op, laten we gaan surfen.' Een mooie call-to-action, dacht ik tevreden. Laat dat nieuwe decennium maar komen!

Het donkerste toekomstscenario

Amper zes weken later werd ons land overspoeld door een bizar hoge golf. Een golf die ik volstrekt niet had zien aankomen, net zo min als de meeste trendwatchers. Een golf met een code-naam die ons inmiddels vertrouwd in de oren klinkt: covid-19. Sommige toekomstonderzoekers hadden er wel op geattendeerd. Vlogen we niet veel te veel over de wereld? Beseften we wel de risico's van een overbevolkte planeet? Met name virologen wisten al jaren wat er zou kunnen gebeuren en ze waarschuwden daar regelmatig voor. Meestal kregen ze weinig gehoor. Virussen in Azië, ach ja. Dat was tot nu toe altijd goed afgelopen, toch? Vanaf half maart 2020 waren virologen niet meer weg te denken uit het trendbeeld. Ze analyseerden besmettingscijfers en leerden ons te denken in golven. Dagelijks

moesten ze aan talkshowtafels uitleggen hoe dit toch allemaal mogelijk was.

Het waren niet alleen de virologen die over donkere toekomstscenario's hadden nagedacht. In Amsterdam woont en werkt planoloog en hoogleraar Grootstedelijke Vraagstukken Zef Hemel. In de rol van 'toekomstonderzoeker' schreef hij op verzoek van het college van B en W een stuk met een visie voor de Amsterdamse binnenstad. Tussen 2010 en 2020 was dit gebied het meest betwiste stukje Nederland geworden. Allerlei stedelijke en globale tegenstellingen deden het Burgwallengebied bijna uit zijn voegen barsten. Hemel wist waar hij aan begon. Ter voorbereiding organiseerde hij een serie 'stadsgesprekken' in de Oude Kerk van Amsterdam, waar burgers over tal van thema's hun mening konden geven. Ik was bij een van die avonden als toehoorder aanwezig en genoot: Hemel wist het oude idee van de *agora*, het Griekse stadsplein waar de burgers hun discussies met elkaar voeren, een eigentijdse vorm te geven. Ook bijzonder was dat we met alle ongeveer honderdvijftig aanwezigen om klokslag half tien de laatste zonnestraal zagen wegglijden door de ramen van het oudste gebouw van Amsterdam. Na deze serie stadsgesprekken rondde Hemel zijn tekst in oktober 2019 af. Hij schreef de volgende slotalinea:

'Deze toekomstvisie is geschreven op het hoogtepunt van een hoogconjunctuur. Hij wil een doorzicht bieden naar de komende twintig jaar, maar wel vanuit het besef dat deze goede tijd niet zal voortduren. Tijdens de gesprekken in de Oude Kerk wezen veel burgers op een naderende financiële crisis. Volgens sommigen staat hij zelfs voor de deur. Anderen zeiden een terroristische aanslag te vrezen. Mocht een crisis uitbreken, dan maakt hij deze visie straks niet overbodig. Integendeel, wie haar omarmt, zal komende crises juist willen benutten om het langetermijnbeeld te realiseren. Prijsdalingen van het vastgoed, leegstand van winkels, het instorten van de toeristenmarkt, ze bieden straks ook kansen. Dat laatste geldt voor alle onverwachte, toevallige gebeurtenissen

waarmee in geen toekomstplan rekening kan worden gehouden. Voor de meeste ondernemers, culturele instellingen en politici is vier of vijf jaar al ver weg, maar dit geldt niet voor bewoners. Zij gaven het advies: in plaats van straks alles uit handen te laten vallen en opnieuw te beginnen zou nú een denktank van gemeentewege het donkerste toekomst-scenario moeten bestuderen, om vanuit het diepe geheugen én het verre toekomstbeeld te bepalen hoe de stad zich op een crisis tussen nu en vijf jaar kan prepareren.'

Toen ik hem in de loop van 2020 aan de telefoon had, lachte hij: 'Je hebt toch wel gezien dat ik een profeet ben?' Eerlijk gezegd had ik er overheen gelezen. Ik zocht de passage nog eens op en was zeer gefascineerd door wat er stond. Hoe kon Hemel dat eind 2019 zo verwoorden? Zelf zou hij iets zeggen als: 'Natuurlijk heb ik geen glazen bol, maar ik heb wel verstand van stads-conjunctuur.' Het is de wijsheid van de agora dat alles in golven komt en gaat. Hemel kent de geschiedenis van Amsterdam en heeft een scherp oog voor datgene waar Amsterdammers van nu tegen aanlopen. Hij voelde iets aan, al wist hij op het moment van schrijven niet precies hoe, wat en wanneer. Het krachtigst vind ik de manier waarop hij impliciet de impact van onverwachte, toevallige gebeurtenissen in zijn denken betreft. Juist als wetenschapper gelooft hij dat de *dystopie* uiteindelijk meer oplevert dan de *utopie*. Anders gezegd: dat je van het doordenken en doorvoelen van het slechtst denkbare scenario creatiever wordt dan van de *best case*. Vandaar die zin: omarm de crisis!

Vijf maanden na zijn publicatie was de overbelaste Amsterdamse binnenstad opeens volkomen stil en leeg. Economisch was het een volslagen rampscenario. Maar vanuit sociaal perspectief waren er opeens een paar gigantische problemen als vanzelf opgelost. Binnenstadbewoners konden koffiedrinken op hun eigen stoep. Amsterdammers uit de hele stad hadden eindelijk weer eens aanleiding om naar het centrum te fietsen,

om daar de schoonheid van hun eigen binnenstad met andere ogen te bekijken. 'De lege stad': het prikkelde de verbeelding. Vrijwel meteen gingen mensen zich afvragen: hoe willen we het eigenlijk straks? De discussie die Hemel aanzwengelde, kreeg een ongedachte dynamiek. De golf duurde veel langer dan we aanvankelijk dachten. Er kwam er nog één en nog één. Regelmatig lees ik dat het coronavirus niet meer weg zal gaan. En zelfs als het morgen zou zijn uitgeroeid, dan moeten we leren leven met de dreiging van nieuwe, onbekende virussen. We zijn nog amper toegekomen aan het opnemen van de schade, sociaal en economisch. Op allerlei terreinen zullen we de gevolgen van de coronatijd nog heel lang ondervinden. Een van die terreinen is de kerk.

Bijbel en dystopie

Stel dat ik voor mijn missionaire trendrede een glazen bol had kunnen gebruiken. Dan had ik in januari 2020 voorspeld dat binnen een paar weken alle kerken in Nederland voor minstens anderhalf jaar vrijwel op slot zouden gaan. Dat kerkdiensten, huiskringen, introductiecurssussen christelijk geloof en kerkelijke vergaderingen louter via een scherm zouden verlopen. Ik zou waarschijnlijk met pek en veren de zaal zijn uitgegooid en mogelijk zes weken later op het schild zijn gehesen. Of in ieder geval een welkome gast zijn geweest in kerkelijke talkshows. Maar zo ging het niet. Ik zag het niet. Niemand binnen de kerk zag het. Er is een heel leger aan kerkelijke toekomstonderzoekers. Er verschijnen verhalen, columns, rapporten en wetenschappelijke studies. Maar de theologische pendant van Hemels analyse heb ik in al dat materiaal niet kunnen ontdekken. Nu hebben we meegeemaakt hoe een dystopie realiteit kan worden. Kerken zijn op slot gaan. Dat was zelfs in de Tweede Wereldoorlog niet gebeurd. Niemand had er van tevoren over nagedacht.

Al bijna anderhalf jaar leven we in een nieuwe realiteit. Blijft dit? Gaan we straks terug naar normaal? Moeten we 'nu doorpakken', om het met een recente CDA-verkiezingskreet te zeg-

gen? Volgens sommigen is deze situatie voor de kerk de kans op een grote 'reset'. Anderen denken dat de kerk juist onverstoort door moet gaan. Bram van de Beek, bij wie ik een tijd studeerde, zei weleens: 'Aan iemands theologie herken je vooral zijn of haar psychologie.' Dat geldt hier ook. Het zou opmerkelijk zijn als conservatief ingestelde mensen opeens voor grote veranderingen gaan pleiten en enthousiaste kerkvernieuwers helemaal zouden terugvallen op de kracht van de traditie. Van beide heb ik nauwelijks voorbeelden gezien.

Hoe moet het dan wel? De woorden van Zef Hemel intrigeren me. Zijn ze toepasbaar op de kerk? Durven we vanuit ons diepe geheugen én met een blik op de verre toekomst te filosoferen wat de kerk in de komende jaren zou kunnen zijn? Wat als we een kerkelijke agora zouden maken: een serie gesprekken met veel verschillende deelnemers? Kunnen we ons een kerkelijke denktank voorstellen die in staat is om vanaf het punt waar we nu zitten 'het donkerste toekomstscenario' op te stellen en dat vervolgens nauwgezet te bestuderen? Als ik dat scenario zou moeten schetsen, kom ik uit op iets als een Nederland waar binnen enkele decennia geen kerk meer bestaat. Ik hoor je denken: maar waarom zouden we ook niet meteen hoopvolle toekomstscenario's op tafel leggen? Ik stelde mezelf die vraag ook. Opeens had ik het. Ik dacht: het is een bijbels idee, dat denken vanuit de dystopie. Waarom zijn de bijbelse profeten vaak zo druk met 'het donkerste toekomstscenario'? De koning gevallen, de stad kapot, het land verlaten? Waarom spreekt Jezus van een stad en een tempel waarvan geen steen op de andere blijft en een dag waarop de maan in bloed verandert? Zou het kunnen dat dit de enige of in ieder geval de beste manier is om ons diepe geheugen te prikkelen en ons diepe verlangen echt te laten spreken?

Dystopie en trends

Met dat inzicht kijk ik nog eens terug op mijn trendrede. Die werd over het algemeen goed ontvangen. Maar had ik mijn

huiswerk wel echt gedaan? Of dacht ik teveel in gemakkelijke oplossingen? 'Veel kansen voor de kerk...' is een boodschap die veel mensen in die kerken natuurlijk graag horen. In ieder geval sprak en schreef ik in mijn rede over wat ik hoopte. Iets wat hoger en verder zou gaan dan wat ik ooit had meegemaakt. Ik ben 45 jaar, ik hou van de kerk en ik heb haast. Als het over de kerk gaat, kunnen de veranderingen mij niet snel genoeg gaan en niet ingrijpend genoeg zijn. Daar ben ik heel eerlijk in. Dat ik op 28-jarige leeftijd een kerkelijke gemeente heb moeten opheffen om radicaal opnieuw te kunnen beginnen, speelt daar natuurlijk een rol in. De afgelopen twintig jaar heb ik veel gezien van crisissituaties, overal in kerkelijk Nederland. Regelmatig gaat het om situaties waarvan ik denk: ben ik de enige hier die ziet dat er een crisis is? Van een wijze vriend leerde ik dat een crisis vaak heel erg moet worden voordat het lijdend voorwerp aan de erkenning van de crisis toekomt. In allerlei situaties dacht ik: iemand zou hier hetzelfde moeten doen als wat ik deed. Hou ermee op. Stop met het oude. Doe een tijd niks. Maak een nieuwe start. Eerst moet het licht uit, en pas dan kan het weer aan. Vanuit de avond kan het onmogelijk meteen morgen worden. Eerst moet de nacht vallen. De psalmregels die hopen op de morgen, zijn uitsluitend in de nacht geboren. Dán pas voel je wat je mist. Daarom zit er wijsheid in de dystopie, dat donkerste toekomstscenario. Wie het onder ogen durft te zien, komt uit bij zijn of haar diepste verlangen.

Ook andere toekomstonderzoekers maken graag gebruik van de stijlfiguur van de dystopie. Neem bijvoorbeeld de Vlaamse psychiater Dirk De Wachter. Hij schetst een wereld die aan elkaar hangt van kicks en trends, van vakanties en festivals. Niet dat hij de mensen hun plezier misgunt. Maar hier slaan we in door, bedoelt hij te zeggen. Zouden we onszelf niet moeten oefenen om ook af en toe ongelukkig te durven zijn? Filosoof en hoogleraar Psychiatrie Damiaan Denys (een Vlaamse Amsterdammer) schreef een boek over 'het tekort van het teveel': een land dat welvarender én mentaal zieker is dan ooit. Ook een

dystopie (al ben ik bang dat Denys zou zeggen: Dit is helaas de realiteit). Maar het prikkelt tot denken. Hoe kan deze paradox bestaan? Moeten we terug naar normaal, naar een tempo en een levensopvatting die 'menschelijker' zijn?

Lidewij Edelkoort, een van de invloedrijkste Nederlandse trendwatchers, kwam in een lockdown vast te zitten in Zuid-Afrika. Vanuit haar luxueuze hotel werkte ze mee aan een VPRO-uitzending waarin ze sprak over de kansen voor wat ze 'the great reset' noemde. We zaten op een aantal terreinen toch al op het verkeerde spoor. Nu hebben we de kans om de dingen in één keer groots aan te pakken. Dat is een beetje de dystopie in retrospectief, maar het moet haar worden nagegeven dat ze al veel eerder wees op dingen die anders moeten.

In haar nieuwjaarstoespraak van 1 januari 2021 deed burgemeester Halsema ook zoiets. We hadden in Amsterdam al een reeks brandende issues, zei ze. Covid-19 heeft daar de schijnwerper op gezet. De brandende stad: een dystopische metafoor. Dat wil niemand. Maar hoe moet het dan wel?

Over Sarefat en Den Bosch

In feite worden we sinds het voorjaar van 2020 geconfronteerd met een enorme spanning. Aan de ene kant zijn er de grote problemen die de coronacrisis met zich meebrengt. Oversterfte was vóór deze crisis een woord dat ik amper kende. Met volgelopen intensive-careafdelingen had ik geen rekening gehouden. In verpleeghuizen zijn vreselijke dingen gebeurd. Regelmatig was er de dreiging van de implosie van ons zorgsysteem. Ondertussen staan bedrijfstakken als horeca en evenementenbranche ernstig onder druk, wordt de tweedeling eerder groter dan kleiner en zien we steeds meer voorbeelden van opgekropte woede bij jongeren en ouderen. Het vertrouwen in de overheid staat om allerlei redenen onder flinke druk. En alsof dat allemaal nog niet genoeg is: de meeste virologen denken niet dat dit 'de pech van de eeuw' was. We hebben een wereld gecreëerd waarin een pandemie zich regelmatig kan gaan voordoen. Wen er maar aan.

Aan de andere kant is er veel hoop. Bij vlagen ontstond een nieuw gevoel van saamhorigheid. We beschikken over vaccins die wetenschappelijk gesproken binnen de kortste keren ontwikkeld worden. Er is meer waardering voor leerkrachten, zorgverleners en politieagenten. Minder reisbewegingen leveren tijd- en milieuwinst op. En bij dat alles is er ook een nieuw besef van kwetsbaarheid ontstaan, een besef dat alert maakt en soms dankbaar. Liggen de dingen die Zef Hemel, Dirk De Wachter, Damiaan Denys, Lidewij Edelkoort en Femke Halsema graag anders zouden zien iets meer binnen bereik?

Soms zie je die spanning in één gebeurtenis terug. De eigenares van een Primera in Den Bosch maakte eind januari 2021 mee hoe haar winkel totaal werd leeggeplunderd door relschoppers. Een dag later mocht ze bij Eva Jinek haar verhaal vertellen. Haar telefoon had niet stilgestaan. Meer dan duizend appjes kreeg ze binnen ('sorry dat ik niet iedereen kan beantwoorden'). De minister-president had haar persoonlijk gebeld. Binnen een dag was er 73.000 euro ingezameld zodat ze haar winkel opnieuw kon inrichten. Zoveel heb ik niet eens nodig, zei ze. Ze hilde oprechte tranen om zoveel warmte en support. En dan moest de koning de volgende dag nog komen.

De tafel was er zichtbaar over in verwarring. Wat heeft deze mevrouw nu meegemaakt? Iets vreselijks of iets prachtigs? Of veel van allebei en dat ongeveer gelijktijdig? Kan een tekort leiden tot een teveel? Manifesteert overvloed zich pas in de schaarste?

Ik moest aan de weduwe van Sarefat denken. Een bijbelverhaal over een arme weduwe die in tijden van hongersnood besluit om van haar laatste beetjes meel en olie pannenkoeken te maken. Daarna gaan we dood, zegt ze tegen haar kind. De profeet die op bezoek komt – ook dat nog – draagt haar op om bij haar burens alle potten en pannen te lenen die beschikbaar zijn. De olie en meel blijven net zo lang stromen totdat de laatste pot tot de rand gevuld is. Pas nu ik dit schrijf, dringt het tot me door dat die weduwe iets moedigs doet met die pannenkoeken. Ze omarmt haar crisis. Dat het daarna gaat stromen is ge-

nade. De wet van Sarefat is dat uit een tekort een tegoed en zelfs een teveel kan groeien. Een verhaal dat als geen ander illustreert wie God wil zijn. Niet alleen in een huis in Sarefat. Ook in een winkel in Den Bosch.

Dubbel denken

Wat zou Gerrit ervan denken? Die vraag stel ik me regelmatig. Ik doel op mijn leermeester Gerrit de Kruijf, in leven hoogleraar Christelijke Ethiek aan de Universiteit Leiden. In 2013 overleed hij. Gerrit was geboeid door de waarlijk profetische stem in kerk en theologie. Die is zeldzaam, vond hij. Hij kon veel voorbeelden noemen van zaken waar de kerk te makkelijk vóór of tégen was of achter de feiten aan liep. Gerrit had een goed ontwikkeld gevoel voor actuele ontwikkelingen en hij kon zichzelf ondertussen ook relativieren. 'Ik neig altijd naar de behoudende kant, dus als ze alleen naar mij hadden geluisterd, waren we nooit op de maan beland en dat hadden we achteraf toch niet willen missen' is een uitspraak die ik me herinner van college.

In de context van de politieke ethiek muntte De Kruijf de term 'dubbel denken'. Hij bedoelde daarmee geen slap compromis, maar hintte op de intellectuele en empathische kunst om eerst voluit het *ene* en dan ook helemaal het *andere* perspectief te doordenken. De kerk denkt eerst over haar eigen profetische boodschap na, maar dán ook over de modern-democratische condities van onze samenleving. Daarom kun je niet zomaar vanaf de preekstoel voor of tegen kernwapens zijn. In die term 'dubbel denken' weerspiegelde zich zijn fascinatie voor de dialectische theologie van de jonge Karl Barth: 'Wij kunnen in de theologie niet over God spreken. Wij moeten het echter wel. Dus gaan we te werk in het besef dat we het niet kunnen en toch moeten.' Het 'dubbele denken' was voor Gerrit niet alleen theorie, maar ook praktijk in de collegezaal of binnen een onderzoeksgroep. Voor ieder standpunt waren meestal voor- en tegenstanders te vinden. Gerrit liet mensen uitpraten, spoorde aan om verder te denken, stelde aan ieder standpunt kritische

vragen en dwong tenslotte niet tot een absolute keuze. Daarachter zat een spirituele overtuiging. 'God zorgt niet voor blikvernaauwing, maar opent juist een breed gezicht' – een zin uit de inleiding van zijn boek *Ethiek onderweg*.

Om allerlei redenen spreekt me de gedachte van het 'dubbel denken' nog steeds aan. Kan iets een enorme crisis én een enorme kans zijn? Zou je tegelijkertijd erg somber én erg hoopvol kunnen zijn over actuele ontwikkelingen? Ik doe een denkoefening. Voor kerken is de coronaperiode een regelrechte ramp. In de Verenigde Staten houdt men er rekening mee dat een gemiddelde kerk aan het einde van de coronacrisis gehalveerd zal zijn, in ledental, kerkbezoek en budget. Online kerkzijn lijkt een oplossing, maar is het niet: een groot Amerikaans onderzoek laat zien dat van alle kerkgangers die online inspiratie zoeken bijna 50% per definitie nooit naar uitzendingen kijkt van de kerk waar iemand tot aan corona deel van uitmaakte.

Voor de Nederlandse situatie wijst een onderzoek in opdracht van de EO op een verlies aan kerkgangers van 15%. Dat lijkt mee te vallen, maar de Nederlandse kerken stonden er vergeleken met de VS al lastiger voor. Voor een behoorlijk aantal Nederlandse parochies of wijkgemeenten maakt een percentage van 15% het verschil tussen nog wel of niet meer kunnen bestaan. Niemand kan precies voorspellen hoe het er straks uitziet. Ik denk dat corona voor de kerk enorme gevolgen zal hebben. Gevolgen die je in één woord kunt samenvatten: verlies. Versnelling van de secularisatie met tien jaar, zei iemand. Opheffing van gemeenten, verdere verdamping van bestuurlijke schakels. Ik vrees vooral voor nog meer matheid. Want er was op heel wat plekken al weinig 'spirit'.

Maar het is ook een enorme kans. We hadden als kerken al een aantal brandende issues. We wisten eigenlijk al lang dat onze inhoud velen – juist ook binnen de kerk – niet meer aanspreekt. Net zo goed als onze ritmes en tijdstippen. We hebben het vanuit de kerken te vaak over de verkeerde, want niet-essentiële, thema's. We hanteren op veel plaatsen een verouderd

model van community dat vooral gebouwd is op goedwillende gezinnen. In de meeste kerken is er een communicatiestrategie uit het jaar nul. Je ziet: ik zet het nu even op scherp. Ik herinner me nog dat ik een jaar of tien geleden op een predikantenconferentie boze reacties oogstte omdat ik over kerken sprak als 'begraafplaatsen van God'. Die term had ik niet verzonnen; ik citeerde Friedrich Nietzsche. Ik sprak ook niet over wat ik hoopte, maar waar ik voor vreesde. Ik hanteerde de dystopie.

Sinds die tijd verscheen er (ook) in Nederland een aantal boeken van de Tsjechische priester Tomáš Halík. Halík wordt door veel mensen als een profeet in de ware zin beschouwd. In ieder geval zie ik hem zo. In West-Europa zijn tal van kerken begraaftplaatsen van God geworden, zegt Halík. De Godzoekers zijn overal, maar het aanbod van de kerken matcht niet met hun zoektocht. De kerken staan leeg, maar de bomen zitten vol met Zacheüßen. En anders dan bij Jezus is er nu niemand die hen naar beneden roept en zegt: Vandaag wil ik heel graag bij jou eten. Halík heeft in zijn kijken en schrijven iets duisters. De dystopie is bij hem nooit ver weg. Telkens gaat het in zijn meditaties weer over 'de lange nacht van de ziel'. Toch denkt hij ook altijd op een andere manier. Halík denkt dubbel. Onder zijn – soms bijtende – kritiek heeft hij hoop voor de kerk. Anders dan Friedrich Nietzsche gelooft Halík met hart en ziel in de opstanding van Christus. Uitgerekend op een begraaftplaats is er hoop die leven doet. Juist in de kerk (in welke vorm en op welk tijdstip ook) kan het leven altijd opnieuw beginnen.

Start een kerk

Dit boek is geschreven als een poging om dubbel te denken, als toekomstonderzoeker en als theoloog. Ik denk dat corona een ramp is en langdurige effecten op de Nederlandse kerken zal hebben. Ik denk echter ook iets anders. Nee, ik zag Covid-19 niet aankomen. Die golf ging ook mij veel te hoog. Vaak genoeg had ik het gevoel dat ik er door overspoeld werd, als mens, gelovige en kerkdeskundige. Tegelijk constateerde ik in

de zomer van 2020, toen ik aanvankelijk aarzelend mijn eigen trendrede weer eens doornam, dat de thematiek nog recht overeind stond. Opeens kreeg ik hoop. De drie trends die ik daar noem zijn in het coronajaar urgenter geworden. Het is eigenlijk vrij duidelijk wat er moet gebeuren.

Voor mij persoonlijk was 2020 een bijzonder jaar. Vanaf de zomer van 2015 had ik, na vijftien werkzame jaren als gemeentepredikant in Amstelveen en Amsterdam, een 'sabbatical' genomen. Je leest het goed: bijna vijf jaar. Ik deed niet niks in die periode. Ik deed andere dingen. Ik kwam aan die dingen toe die ik misschien eerder had moeten doen. Ik was stil (dat is afkicken voor iemand die in vijftien jaar bijna elke zondag preekte, en meestal nog lang preekte ook...). Ik dacht na. Ik zette stappen, onderzocht en experimenteerde. Ik legde nieuwe contacten. Ik sloot allianties. Ik las en keek naar nieuwe dingen. Ik oefende. Ik nam veel tijd voor trendwatchen. Ik kwam ook wat meer toe aan spirituele verdieping. Ik werkte aan twee dingen: lef en discipline.

Vanaf de zomer van 2021 ga ik bouwen aan een nieuwe kerk, midden in Amsterdam. Een kerk starten is geen raketwetenschap. Je hebt er wel een goed gevulde gereedchapskist voor nodig. Of mijn kist vol genoeg is, moet nog maar blijken. Maar in vijf jaar kan je een hoop verzamelen. Van die gereedchapskist wil ik graag uitdelen. Zo is dit boek bedoeld. Ik weet bijna zeker dat sommige dingen waarover ik schrijf net zo goed in Ede werken als in Amsterdam. En ook in Venlo of Heerhugowaard. Gereedschap dus, geen bouwtekeningen. Ik heb geen recept, maar bied wel ingrediënten. Met een boek zoals dit wil ik mezelf op het spel zetten. Als het met die Amsterdamse kerk in 2026 gelukt is en ik achteraf nog wat schrijf, heb ik makkelijk praten. Nu ik op het punt van beginnen sta en geen idee heb of het me lukken zal, is het – denk ik – interessanter voor jou, lezer.

Vijf stappen

In dit boek neem ik je mee in vijf stappen die naar mijn mening essentieel zijn voor iedere vorm van 'kerk', ongeacht locatie, sociale samenstelling of theologie. Ik vind ze alle vijf even belangrijk, maar breng er ook een essentiële volgorde in aan: hun plek in de rij is wat mij betreft niet uitwisselbaar. Ik introduceer ze hier alle vijf kort.

1. Kerk-zijn staat of valt met *spiritualiteit*. Dat woord omschrijf ik vaak – opnieuw met een uitdrukking van Gerrit de Kruijf – als 'een gooi naar de ziel'. Ik denk dat spiritualiteit en veerkracht in elkaars verlengde liggen en zal dat in hoofdstuk 2 uitwerken.
2. Kerk-zijn is een kwestie van *innovatie*. Tim Keller heeft gelijk als hij zegt dat elke tijd in de geschiedenis in bepaalde opzichten zonder precedent is. Elke tijd vraagt daarom om een nieuw type kerk, de kerk die nog niet bestond. Pippi Langkous zou zeggen: We hebben sommige dingen nog nooit gedaan dus ik denk dat we die wel kunnen. Over die innovatieve mindset gaat het in hoofdstuk 3.
3. Kerk-zijn hangt in belangrijke mate af van de *inhoud*. Hoogleraar en opiniemaker Ewald Engelen typeerde onlangs onze samenleving als 'pover aan ziel en geest'. Zo'n tijd heeft soul food nodig. In hoofdstuk 4 bespreek ik zes thema's waarover iedere kerk het vandaag de dag vaak en veel zou moeten hebben. Thema's die naadloos aansluiten bij waar mensen naar verlangen.
4. Kerk-zijn draait vandaag om *communicatie*. Daarover gaat het in hoofdstuk 5. Jezus en Paulus hadden geen geld, macht of status. Ze werkten met woorden en beelden. Of je nu een eenvoudige Galileese schapenboer was of een verfijnde Atheense aristocraat: mensen kregen iets te horen wat ze jaren later nog wisten.

5. Kerk-zijn is een zaak van samen, of zoals dat vandaag heet: *community*. Ik presenteer in hoofdstuk 6 een model van een kerk als gemeenschap van verschillende snelheden. Met mijn boek wil ik een richting wijzen, inspirerende ideeën laten zien en prikkelen tot nadenken. In hoofdstuk 7 maak ik de balans op. Ik bespreek de kansen die de schakwereld gegrepen heeft en wat de kerk daarvan kan leren.

We gaan dus dubbel denken. Er is echt veel mis en er zal veel instorten. Maar tegelijk kan er heel veel en zijn er volop kansen. Kan het echt allebei waar zijn? Bij 'dubbel denken' heb ik ook steeds een Tedtalk in gedachten van Benjamin Zander, dirigent van het Boston Symphony Orchestra. Hij vertelt over twee schoenenverkopers die in de negentiende eeuw vanuit Engeland naar Tanzania worden gestuurd. Allebei sturen ze na een paar weken een telegram naar huis. 'Dramatische situatie. Stop. Niemand draagt hier schoenen. Stop,' zegt de één. 'Fantastische kansen. Stop. Niemand draagt hier schoenen. Stop,' is het bericht van de ander. Zander legt uit hoe in de wereld van de klassieke muziek vaak wordt gesomberd over het feit dat slechts 3% van de mensen in deze vorm van muziek geïnteresseerd is. Terwijl je als musicus of producent ook kunt denken: er is nog een marktaandeel van 97% te veroveren voor de klankwereld waar ik in geloof. Zander praktiseert wat hij preekt.

Je kunt over de kerk van vandaag ook twee telegrammen sturen. 'Dorre boel. Stop. Alles al decennia hetzelfde. Stop. Inhoud deels achterhaald en meestal vooral saai. Stop. Niemand wil meer ergens lid van zijn en van de kerk zeker niet. Stop. In een tijd van massamedia legt de boodschap van de kerk het simpelweg af. Stop.' Maar je kunt net zo goed dit telegraferen: 'Tijd van grote zielsarmoede. Stop. Grote honger naar inspiratie. Stop. Nieuwe onbevangenheid. Stop. Mensen snakken naar geloof, hoop en liefde. Stop. Eindeloos veel mogelijkheden. Stop.'